

УДК 342.7:004

ТИХОМИРОВ О.О., кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5163-6584>.

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Статтю присвячено виявленню етапів і ключових тенденцій еволюції інформаційних прав людини, які в сучасних умовах можуть розглядатися як самостійний своєрідний комплекс прав, принципів, вимог, гарантій, механізмів забезпечення в межах системи прав людини. З'ясовано, що становлення інформаційних прав перебуває під впливом низки чинників, визначальним з яких є інформатизація суспільного життя, що веде до формування глобального інформаційного суспільства. На основі фактів юридичного визнання і оформлення у міжнародному праві проявів інформаційних прав у процесі їх розвитку виділено “дотехнологічний” період, етапи “концептуалізації соціальної інформатизації”, “інтернетизації”, “цифровізації”.

Ключові слова: права людини, інформатизація, інформаційні права людини, цифрові права, інформаційне суспільство.

Summary. The article is devoted to the identification of stages and important trends in the information human rights evolution, which in modern conditions can be considered as an independent and peculiar complex of rights, principles, requirements, guarantees, and mechanisms of ensuring within the framework of the human rights system. It was found that the formation of information rights is influenced by a number of factors, the determining factor of which is the informatization of social life and the formation of a global information society. Based on the facts of legal recognition and registration of manifestations of information rights in international law in the process of their development, the “pre-technological” period, the stages of “conceptualization of social informatization”, “internetization”, “digitalization” are highlighted.

Keywords: human rights, informatization, information human rights, digital rights, information society.

Постановка проблеми. Входження інформаційних технологій (далі – ІТ) у життя людства як ніякий інший чинник зумовлює динамізм низки соціальних перетворень, що істотно впливають на загальну картину світу.

Масштабні соціальні зміни супроводжуються відповідними когнітивними процесами, кардинально змінюючи темпи розвитку, індивідуальні простори, ціннісні орієнтири, ставлення до умов життя та векторів подальшої еволюції людини і соціуму. Розгортання цих процесів безумовно має своє відображення у праві як цінності, системі уявлень, засобі підтримання соціальної злагоди.

Так, наразі майбутнє прав людини як засадничої ідеї сучасної юриспруденції вимагає не тільки осмислення того нового в них, що зумовлюється інформаційно-технологічним зростанням на сучасному етапі та ймовірних перспектив, а й переосмислення вже звичного і юридично оформленого в контексті перманентності інформаційного розвитку людства, який раніше не виявлявся як домінуюча тенденція.

Лише за останні декілька десятиліть науково-технічний прогрес у галузі ІТ продемонстрував низку результатів, які принципово змінили щоденне життя значної частини людства, приміром: комп'ютерні технології, робототехніка, Інтернет, соціальні мережі, цифрові технології, штучний інтелект, Інтернет речей.

Нові технологічні можливості розширюють інформаційні потреби людини та формують нові цінності, механізми й принципи соціальної комунікації, які для нинішнього покоління людей вже можуть розглядатися як невід'ємні, а отже мають бути осмислені правовою наукою у взаємодії з юридичною практикою, починаючи з відповідного розширення прав людини.

Результати аналізу наукових публікацій. Сама по собі ідея виділення інформаційних прав людини сьогодні вже не є новітньою. В різних ракурсах вивчення інформаційних трансформацій суспільства й людини та відповідних змін у праві, зокрема становлення інформаційного права і його інститутів, проблеми інформаційних можливостей та їх правової інтерпретації давно привертають увагу когорти українських вчених, серед яких Арістова І.В., Баранов О.А., Беляков К.І., Брижко В.М., Марущак А.І., Кохановська О.В. Останнім часом дедалі частіше інформаційні права стають самостійним предметом досліджень з різних позицій правової науки, і загальнотеоретичних, і галузевих, зокрема в роботах Войтовича П.П., Золотар О.О., Максименко Ю.Є., Новицької Н.Б., Полетила К.С., Політанського В.С., Селезньової О.М., Ткачук Н.І.

Разом із тим, інформатизація суспільного життя посилює і надалі посилюватиме інтелектуальні, комунікаційні, ціннісно-орієнтаційні, культурні та інші, зокрема ще не прогнозовані, соціальні зміни, вимагаючи достатньо динамічного реагування на них правової системи, та відповідної гармонізації її засадничих компонентів, одним з яких є права людини, на новому етапі інформаційного розвитку.

Метою статті є формування уявлень про генезу інформаційних прав людини як компоненту системи прав людини, що претендує на самостійність як з наукової, так і з практичної точки зору, в поточних умовах розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Осмислення будь-якого явища у праві є неможливим без встановлення його історичних взаємозв'язків з іншими явищами, подіями, факторами, які чинили та/або продовжують чинити вплив як на право в цілому, так і на його окремі компоненти чи прояви.

Зважаючи на це генеза інформаційних прав людини, з одного боку, зумовлюється власне своєрідними інформаційними соціальними і правовими трансформаціями, а з іншого – є невіддільною як від становлення прав людини в цілому, так і від історичного поступу права (науки і практики), зміни його парадигм, домінуючих доктринальних течій, розвитку ідеологічного і соціокультурного базису.

Загалом розвиток концепції прав людини перебуває під впливом тенденцій, що сягають в глибоку історію правової організації суспільства у різних культурних цивілізаціях. Сьогодні це виявляється не стільки у юридичному змісті самих прав, скільки у їх сприйнятті як загальноновизнаної цінності крізь призму національних традицій і світоглядів, зокрема уявлень про місце людини в природі, соціумі, світі. Зокрема “індивідуалістичність” західної ліберальної доктрини прав людини постійно критикується з позицій східних культур, в яких обов'язки і відповідальність людини перед сім'єю, суспільством, державою становлять основу гармонії співіснування. В результаті підіймається проблема універсальних обов'язків людини, які у взаємозв'язку з правами мають утворювати загальноновизнаний стандарт, що в умовах глобального інформаційного суспільства може доповнюватися новим змістом.

Іншим вагомим чинником зменшення домінування індивідуалістичних акцентів у концепції прав людини, є виникнення нових, здебільшого когнітивних, концептів “колективних прав людини” [1], які, не маючи юридичного оформлення своєї загальноновизнаності, широко обговорюються як права нових поколінь в системі прав людини, або ж як права народу, нації [2], людства [3]. Зокрема такими є право на мир, сталий

розвиток, безпечно доквілля, користування спільним культурним спадком. Усі вони можуть набувати своєрідних проєкцій на сучасному і подальших етапах становлення інформаційного суспільства.

У площині забезпечення колективних прав лежать також відповіді на основні виклики інформаційної епохи – подолання інформаційної нерівності, подальша демократизація через інформатизацію діяльності держави, створення безпечного інформаційного середовища, формування національних інформаційних просторів як засад збереження національної ідентичності і суверенності тощо. У зв'язку з цим обговоренню підлягають можливі нові інформаційні прояви прав людини, такі як право на інформаційну безпеку, інформаційний розвиток, доступність ІТ, якісний і безпечний контент, послуги із застосуванням ІТ.

Виділення таких прав має прагматичний юридичний сенс передусім з позицій формування механізмів їх забезпечення та розвитку відповідного культурно-ідеологічного підґрунтя, що в глобалізованому світі вимагає консолідації зусиль міжнародних і національних організацій, державного і приватного сектору, суспільства і кожної людини. Тобто “колективність” в контексті створення і підтримання сприятливого інформаційного середовища може розглядатися як іманентна властивість цих прав, а також багатьох інших прав людини, зміст і сфера реалізації яких трансформується під впливом сучасних ІТ.

В європейському правовому просторі відповіддю на “інформатизацію” прав людини, окрім наукових дискусій, є передусім прийняття декларативних документів міжнародного права, що засвідчують актуальні зміни суспільних пріоритетів, зумовлені розвитком ІТ [4; 5], а також формування й постійне удосконалення етичних принципів професійних інформаційних агентів (ЗМІ, журналістів, провайдерів комунікаційних послуг) [6 – 9].

Згадані вище тенденції “колективізації” та “інформатизації” прав людини, а також акценти на відповідальності і обов'язках, доповнюються багатьма іншими факторами, разом створюючи фон будь-яких новацій, зокрема тих, які ведуть до подальшого розвитку інформаційних компонентів системи прав людини та механізмів їх забезпечення, а отже і відповідної рефлексії в правовій науці і юридичній практиці.

Такими факторами не юридичного характеру є зокрема глобалізація, геополітика, економічні кризи і зростання, екологічні зміни, а також, що найактуальніше, інформаційні протистояння та реальні військові агресії, формат реалізації і впливу яких істотно змінився в сучасному глобалізованому світі. У праві ці чинники зумовлюють виникнення нових напрямів правового регулювання, конвергенції правових систем, формування міжнародних регіональних правових просторів, перегляд і формування нових механізмів гарантування, захисту і впливу, створення нових міжнародних інституцій для вирішення актуальних проблем тощо.

Сьогодні вже є очевидним, що у становленні інформаційних прав людини є і власні тенденції, утворені найбільш впливовим напрямом науково-технічного прогресу за останнє століття – інформатизацією.

З огляду на це, хронологія розвитку і просування здобутків у галузі ІТ, які зумовлюють беззаперечні соціальні трансформації, може слугувати певним “мірилом” еволюції інформаційних прав людини.

У цьому значенні розгортання процесів інформатизації варто розглядати як послідовність етапів, визначених не стільки виникненням певних технологій, скільки охопленням ними життя людини, що і дає змогу співвідносити використання ІТ з життєво-важливими потребами та загрозами в нових умовах, а також відповідними змінами у праві.

Для юриспруденції, зокрема в площині прав людини, важливими є насамперед наслідки впливу ІТ саме на людину і відносини між людьми, тобто – інформатизація суспільства, яку називають “безальтернативним соціальним процесом, зумовленим наростанням використання. ...Результатом цього процесу є виникнення інформаційного суспільства, що знаменує радикальні перетворення не тільки у сфері виробництва і технологій, в галузі культури, духовному житті та побуті, але й головним чином у соціально-економічних, адміністративних і правових відносинах” [10, с. 37-38].

Водночас, асоціювання інформатизації суспільства суто із зростанням його комунікаційного потенціалу на базі новітніх ІТ буде хибним. Її необхідно пов’язувати з розвитком та удосконаленням процесів інтелектуального розвитку за допомогою ІТ. На цій теоретичній позиції в процесі інформатизації суспільства можна виділяти електронізацію, компютеризацію, медіатизацію та інтелектуалізацію [10, с. 39-42].

Утім, не всі з цих етапів стали однаково визначними з точки зору формування концепту інформаційних прав людини, оскільки за сутністю свого впливу на суспільство у перших трьох інформатизація здійснила в основному нарощування технологічних засобів обміну та обробки інформації. В процесі електронізації, комп’ютеризації, медіатизації розвиток інформаційних прав людини відбувався фрагментарно – як вирішення окремих актуальних на той час проблем в інформаційній сфері, приміром, забезпечення засобами зв’язку, захисту таємниці телефонних розмов, автоматизованої обробки персональних даних, функціонування ЗМІ на основі нових ІТ.

Лише останній з названих етапів – інтелектуалізація, являє собою процес еволюції свідомості, що веде до більш ефективного отримання і продукування знань. Саме інтелектуалізація поповнює ціннісні орієнтири, змінює суспільні пріоритети, розширює простори людського життя. Зрештою в межах інтелектуалізації доцільно розглядати цифровізацію (digitalization) – поточну стадію актуалізації інформаційних прав людини і їх юридичного визнання в форматі “цифрових прав”.

Основні віхи еволюції інформаційних прав людини як юридично оформленої ідеї безпосередньо пов’язані з усвідомленням і визнанням інформації як суспільної цінності. З огляду на це, виділяється певна межа, яка є зламом епох з різним впливом інформаційних процесів на суспільство. Таке розмежування зумовлено істотним зростанням динаміки прогресу ІТ та означене проголошенням Резолюцією ООН у 1946 році “свободи інформації” як “основного права людини” і “критерію усіх видів свободи” [11]. З цього моменту можна констатувати виникнення інформаційної парадигми прав людини, вплив якої надалі продовжує тільки посилюватися.

Первинні прояви інформаційних прав виявляються і в період, який не пов’язується з активним розвитком ІТ – до середини минулого століття. Тоді під впливом загальних історичних тенденцій становлення прав людини відбувалося також формування базисних засад інформаційних прав в їхньому сучасному розумінні. Право як виразник поточних соціальних пріоритетів в інформаційному ракурсі, ще за відсутності визначального технологічного впливу, зумовлювалося переважно потребами забезпечення свободи волі щодо вираження поглядів і переконань (свободи слова). Про це відносно діяльності парламенту йдеться в англійському Білі про права (1689 рік) [12], вже як про одну з основних свобод людини – у першій поправці до конституції США (Біль про права, 1789 рік) [13] та як найцінніше право – у французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 рік) [14].

Згодом ще одним напрямом формування фундаментальних засад інформаційних прав став юридичний розвиток простору приватності, а також критична оцінка в цьому

контексті доступних на той час можливостей обміну інформацією, таких як поштове та електронне листування, телефонний і телеграфний зв'язок.

Юридичне обговорення права на приватність започаткувала стаття американських юристів Самюеля Уоррена (Samuel D. Warren II) та Луїса Брандіса (Louis Brandeis), опублікована в *Harvard Law Review* у 1890 році [15]. Право на приватність у ній виправдовувалося тими самими мотивами, які роблять його актуальним і зараз – посяганнями на інформацію про особу з використанням нових технологій.

Саме ці два права – на свободу вираження поглядів і переконань та на приватність – утворили базисний елемент системи прав людини з органічною інформаційною природою. Згодом ці права формалізувалися в міжнародних стандартах прав людини, а в наш час, під впливом прогресу ІТ, їх компоненти продовжують розвиватися в межах окремих напрямів правового регулювання на міжнародному і національному рівнях, тим самим претендуючи на сприйняття їх як самостійних інформаційних прав людини.

Початком утвердження інформаційних прав людини можна вважати визнання концепції глобального інформаційного суспільства як пріоритетної моделі суспільства майбутнього, що було задекларовано Окінавською Хартією 2000 року. Цим документом проголошено бачення переходу до суспільства, в якому досягнення його інтересів зумовлюється інтелектуальним зростанням, можливостями людей використовувати знання та ідеї, та в якому ІТ служать “...цілям створення сталого економічного зростання, підвищення суспільного добробуту та сприяння соціальній згуртованості”. Хартія означила низку нових завдань, вирішення яких лежить в площині сучасних перетворень прав людини – подолання розриву в інформації і знаннях, розвиток людських ресурсів відповідно до вимог інформаційної ери, ІТ-грамотність та підвищення інформаційних навичок, освіта за допомогою ІТ тощо [16]. Деякі з положень цього документу відображають ідеологічний базис прав людини в інформаційному суспільстві, його ключові принципи – інформаційна (цифрова) рівність, доступність інформації і знань, доступність і безпечність інформаційних технологій. Необхідність вирішення окреслених Хартією проблем і досі продовжує визначати пріоритети сталого розвитку людства [17].

Наступним визначальним моментом утвердження ідей інформаційних прав стало усвідомлення єдності “віртуального” і реального життя з точки зору сприйняття прав людини. Збільшення швидкості Інтернету та його загальнодоступність у більшій частині світу почали змінювати масштаби соціальної комунікації. Залежність від Інтернету стали набувати найважливіші сфери соціального життя – управління, комерція, освіта, медицина, транспорт, а разом з ними і приватне життя.

Визнаючи вектор таких змін беззаперечним, у 2012 та 2016 роках у своїх резолюціях Рада з прав людини Генеральної Асамблеї ООН наголосила на тому, що Інтернет-технології утворюють своєрідний простір, в якому, як і в реальному житті, мають місце права людини та потреби їх захисту [18; 19]. Цим фактично було визнано, що права людини в сучасному суспільстві мають інформаційний вимір, і цей вимір, так само як і звична реальність, охоплюється дією права. У той же час Парламентська Асамблея Ради Європи закликала до визнання і легалізації права на доступ до Інтернету як “основного права” [20].

Зрештою поточний етап генези інформаційних прав, пов'язаний з розвитком концепції цифрової трансформації суспільства, та новим відбиттям прав людини вже у світлі цифровізації – як системи цифрових прав, ключовим з яких залишається право на доступ до Інтернету. В юридичному сенсі цифрова ініціатива щодо прав людини започаткована Португалією, яка головує в Раді Європи у 2021 році, а її розвитком

стали загальні декларативні документи цифрової епохи, зокрема проект Європейської декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття [21 – 23].

Разом із власними тенденціями становлення та загальними тенденціями розвитку прав людини ідея інформаційних прав та в майбутньому доктринальні положення, що її відображатимуть, формуються в просторі юридичної діяльності, наукової і практичної.

Варто підкреслити, що динамічність соціальної інформатизації приводить до такого розвитку подій, коли правова наука не завжди ефективно проявляє себе у ролі провідника практики. Зокрема недовиконаними залишаються задачі прогнозування інформаційних перетворень у праві та розвитку й прагматизації теоретичного базису. Тому юридичні знання щодо інформаційних прав людини продукуються часто-густо з ініціативи саме юридичної практики, яка вирішує нагальні проблеми інформаційних відносин, створюючи тим самим відносно відокремлені напрями з власними юридичними позиціями. Накопичення такої практики може негативно впливати на системність і структурованість знань, узгодженість використовуваних термінів та їх змістової інтерпретації, але, водночас, надає широку емпіричну базу для наукового осмислення інформаційних прав людини як цілісності.

Висновки.

Отже, інформаційні права людини є результатом еволюційних процесів розвитку прав людини в цілому. Формування їх засад відбувалося невіддільно від еволюції морального базису та фундаментальних ідей права, зокрема з розвитком антропоцентричних уявлень про автономію людини і особистий простір, рівність і справедливість, свободу, гідність, цінність життя кожної людини.

Водночас, інформаційні права людини мають власний вектор розвитку, визначений найвпливовішим напрямом науково-технічного прогресу – інформатизацією, яка веде до масштабних соціальних і, як наслідок, правових трансформацій.

І хоча на формально-юридичному рівні не відбувалося і не відбувається наголосів безпосередньо щодо комплексу інформаційних прав (як приміром виокремлюються політичні, економічні, соціальні, культурні права людини), з продовженням соціальної інформатизації необхідність саме такого їх сприйняття буде тільки посилюватися.

Наразі інформаційні права людини залишаються здебільшого теоретичним концептом, який, утім, має низку юридично оформлених проявів на рівні міжнародного й національного права (переважно європейських держав), що постійно оновлюються, і важливість яких для сучасного інформаційного суспільства беззаперечна.

З огляду на зумовленість складним комплексом чинників різного характеру (соціального, правового, світоглядного, технологічного, історичного тощо), у генезі інформаційних прав людини виділяються різні періоди.

До середини ХХ століття – “дотехнологічний” період – з акцентом на іманентних інформаційних потребах людини, що вимагають задоволення за будь-якого рівня технологій, якими є можливість публічно висловлювати свої думки, спілкуватися, обмежувати втручання інших у свої життя.

Із розгортанням інформатизаційних процесів у другій половині ХХ століття інформаційні права людини просувався передусім через розвиток окремих механізмів захисту визнаних прав людини в умовах проникнення ІТ в різні сфери суспільного життя. Таким шляхом є формування через правозахисну практику ЄСПЛ прав особи, пов’язаних з автоматизованою обробкою персональних даних, які є складовою права на приватність. У цей же період, утім, формуються юридичні обриси права на інформацію як базисного (ідеологічного) концептуального права і загально-соціальної цінності в інформаційному суспільстві.

З початку XXI століття вже можна констатувати виняткову технологічну зумовленість та динамічність розвитку інформаційних прав людини, що у зв'язку з процесами їх юридичного визначення дає змогу умовно виокремити три стадії:

1) “концептуалізація соціальної інформатизації” – відзначена декларативним закріпленням перспективи глобального інформаційного суспільства та проникненням його принципів і пріоритетів становлення у національні і міжнародні стратегії розвитку;

2) “інтернетизація” – пов'язана з визначенням на міжнародному рівні “права на доступ до Інтернету” як невід'ємної умови здійснення прав людини в сучасному суспільстві з відкритою дискусією щодо перспективи визнання його самостійним правом людини;

3) “цифровізація” – зумовлена безпрецедентним проникненням цифрових технологій як різновиду ІТ в усі царини життя, внаслідок чого, зокрема в європейському правовому просторі, на декларативному рівні і не тільки, інформаційні права людини продовжують оформлюватися у своєму новому юридичному прояві – “цифрових правах”.

Таким чином, в процесі еволюції інформаційні права людини перестають бути лише своєрідною філософією стратегічного бачення інформаційного суспільства. Сьогодні такі права вже набули ціннісного і формально-юридичного вимірів, що дає змогу припускати логічні перспективи їх подальшого юридичного розвитку. Водночас, постійне прискорення процесів інформатизації змушує очікувати, по-перше, подальшої цифрової трансформації, оскільки потенціал цифровізації ще не вичерпаний, а по-друге, нових технологічних стрибків (приміром, у зв'язку з розвитком технологій штучного інтелекту), що визначатимуть нові еволюційні періоди та відповідні зміни прав людини.

Використана література

1. The evolution of human rights. COMPASS: Manual for Human Rights Education with Young people. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/the-evolution-of-human-rights>
2. Римаренко С.Ю. Права нації та права людини: між Сцїллою та Харібою. Київ: Світогляд, 2005. 78 с.
3. Іванків І.Б. Права людства: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 158 с.
4. European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. Brussels, 26.1.2022 COM(2022) 28 final. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Declaration>
5. Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society. CM(2005)56 final. 13 May 2005. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Public_participation_internet_governance/Declaration-Information-Society/011_DeclarationFinal%20text_en.asp
6. Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Законодавчий бюлетень. Київ: IREX UMedia, 2005. 88 с.
7. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення / за ред. Шевченка Т.С., Сушко О.А. Київ: Тютюкін, 2010. 264 с.
8. Recommendation CM/Rec(2022)11 of the Committee of Ministers to member States on principles for media and communication governance. URL: <https://old.archives.gov.ua/International/REfinal.pdf> https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a61712
9. Керівні принципи у сфері прав людини для Інтернет-провайдерів. URL: <https://rm.coe.int/1680599368>
10. Беляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. 576 с.
11. United Nations General Assembly: Resolution A/RES/59 (I) (14.12.1946) Calling of an International Conference on Freedom of Information. URL: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59\(I\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59(I))

12. The English Bill of Rights, 1689. URL: <https://www.ssc.wisc.edu/~rkeyser/wp/wp-content/uploads/2015/06/English-Bill-of-Rights1.pdf>
13. The Bill of Rights: A Transcription. America's Founding Documents. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript>
14. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>
15. Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis. The Right to Privacy. URL: https://www.jstor.org/stable/1321160#metadata_info_tab_contents
16. Okinawa Charter on Global Information Societ. URL: <https://www.mofa.go.jp/policy/economysummit/2000/documents/charter.html>
17. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
18. United Nations General Assembly Human Rights Council: Resolution A/HRC/20/L.13 (29.07.12) The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A.HRC.20.L.13en.doc>
19. United Nations General Assembly Human Rights Council: Resolution A/HRC/RES/32/13 (01.08.16). URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=a/hrc/res/32/13
20. The right to Internet access. Parliamentary Assembly Resolution 1987 (2014). Final version. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20870&lang=en>
21. Carta Portuguesa de Direitos Humanos na Era Digital. Lei nº 27/2021, de 17 de maio. URL: https://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/Educacao_Carta-Portuguesa-de-Direitos-Humanos-na-Era-Digital.aspx
22. Digital democracy with a purpose. Lisbon declaration. URL: <https://www.lisbondeclaration.eu>
23. Commission puts forward declaration on digital rights and principles for everyone in the EU. URL: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP22452>

~~~~~ * * * ~~~~~